

- 5.9.2. [10.01.03] АДАБИЁТИ ХАЛҚҲОИ ЧАҲОН
(АДАБИЁТИ ФОРС-ТОҶИК)
- 5.9.2. [10.01.03] ЛИТЕРАТУРА НАРОДОВ МИРА
(ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКАЯ ЛИТЕРАТУРА)
- 5.9.2. [10.01.03] LITERATURE OF THE PEOPLES OF THE WORLD
(PERSIAN- TAJIK LITERATURE)

ТДУ 82

DOI:10.24412-2077-4990-2024-380-191-198

**МАСЪАЛАҲОИ МАТНИШНОСИ
ВА ПАЖУҲИШУ НАШРИ МЕРОСИ
ТОЛИБИ ОМУЛӢ**

**ПРОБЛЕМЫ ТЕКСТЛОГИИ,
ИССЛЕДОВАНИЯ И ИЗДАНИЯ
ТОЛИБА ОМУЛИ**

**PROBLEMS OF TEXTOLOGY,
RESEARCH AND PUBLICATION OF
THE HERITAGE OF
TOLIB OMOULI IN**

Нуров Нуралӣ Норович, д.и.ф., директори
Институтуи илмӣ-тадқиқоти илмҳои
ҷомеашиносии МДТ «ДДХ ба номи акад. Б.
Ғафуров» (Тоҷикистон, Хуҷанд)

Нуров Нурали Норович, д.ф.н., директор
Научно-исследовательского
института
гуманитарных наук ГОУ «ХГУ акад.
Б.Гафурова (Таджикистан, Худжанд)

Nurov Nurali Norovich, Dr. of Philology, Head
of the Institute of Social Studies Research, SEI
“KSU named after acad. B.Gafurov” (Tajikistan,
Khujand), **E-mail:nurali@74mail.ru**

Калидвожаҳо: Толиби Омулӣ, газал, сабки ҳиндӣ, тасҳех, нашир ва таҳқиқ, матнишносии, вежагиҳои адабӣ, забонишносии газалиёт.

Толиби Омулӣ аз ҷумлаи суҳанварони пештози сабки ҳиндӣ эътироф гардидааст, ки тавассути ҷилварезии вежагиҳои муҳимми ҳунари шоирӣ, аз ҷумла маъниофаринӣ, қорбурди шоиронаи истиорот, истифодаи истилоҳоти хос, мазмунофариниҳо тавассути номвожаҳо мақом ва ҷойгоҳи хосе дар қаламрави сабки ҳиндӣ пайдо намудааст. Ӯ баъд аз сафари Ҳинд на танҳо дар қаламрави ин сарзамин ва зодгоҳи Эрон, балки дар Фароруд низ маҳбубияти тамоми пайдо намуд, ки намунаҳои ашъори шоирони ин ҳавза, ки ифодагари иродаи эшон ба шоиранд, шорехи ҳақиқати ин амранд. Ҳамин маҳбубияти Толиб қарнҳо боз идома ёфта меояд, ки самарани он тавачҷуҳи хос ба тасҳеху нашир ва таҳқиқи осораи дар Тоҷикистон мебошад. Мақола ба таҳқиқи баррасии масоили марбут ба тасҳех, нашир, матнишносии ва таҳқиқи осори Толиби Омулӣ дар Тоҷикистон ва зарурати таҷдиди иштишори он дар тамоми ҳавзаҳои забону адабиёти форсӣ, ҳамкориҳо дар анҷоми ин кор бахшида шудааст.

Ключевые слова: Толиби Омулӣ, газель, индийский стиль, редактирование, публикация и исследование, текстология, литературные особенности, языкознание газелей.

Толиби Омули признан одним из выдающихся представителей индийского стиля, который благодаря блестящему воплощению важных черт поэтического искусства, включая создание глубокой смысловой нагрузки, мастерское использование метафор, применение специфических терминов и художественных образов, а также создание новых смыслов через имена и названия, занял особое место в этом литературном направлении. После поездки в Индию он завоевал популярность не только на этой территории и на своей родине в Иране, но и в Мавераннахре. Это подтверждается примерами стихов поэтов этого региона, которые выражают искреннее восхищение Толибом. Эта популярность сохраняется на протяжении веков, что нашло отражение в особом внимании к исправлению, изданию и исследованию его творчества в Таджикистане. Данная статья посвящена изучению и анализу вопросов, связанных с редактированием, публикацией, текстологическим изучением и исследованием произведений Толиба Омули в Таджикистане, а также необходимости переиздания его наследия во всех регионах, где используется персидский язык и литература, и сотрудничеству в этом направлении.

Keywords: Talib Omuli, ghazal, Indian style, editing, publication and research, textual criticism, literary features, linguistics of ghazals.

Talib Omuli is recognized as one of the leading bearers of the Indian style, who earned a special status and place in the territory of the Indian style due to the development of important features of poetic art, including the creation of meaning, poetic use of metaphor, the use of special terms, the creation of meaning through nouns. After visiting India, he became very popular not only in this country and his native Iran, but also in Fararud. The same popularity of Talib has been maintained for centuries, which results in

special attention to editing, publishing and researching his works in Tajikistan. The article is devoted to the study and discussion of issues related to editing, publishing, textual criticism and research of the works of Talib Omuli in Tajikistan and the need to resume his publication in all areas of the Persian language and literature, cooperation in completing this work.

Ҳарчанд таҳқиқ ва нашри осори Толиби Омулӣ дар Тоҷикистон аз солҳои 70-уми қарни бистум, яъне дар замони Шӯравӣ оғоз ёфтааст, аммо баррасии вежагиҳои мухталифи мероси бозмонда аз ин шоири шаҳир, бавежа тасҳеҳу нашри ашъори суҳанвар дар даврони истиқлоли миллӣ раванд ва равнақи тоза касб кард. Муаррифии зиндагинома ва мероси адабии Толиби Омулӣ дар Тоҷикистон бори аввал ба кӯшиши донишманди соҳибноми тоҷик Шовалӣ Саидҷаъфаров оғоз ёфт. Соли 1977 ӯ рисолаи доктории ҳешро дар мавзӯи «Зиндагӣ ва мероси адабии Толиби Омулӣ» ба дифоъ расонида, бар ин асос як пажӯҳиши муҳим дар шинохти рӯзгор ва вежагиҳои осори ин суҳанвари номвари сабки ҳиндӣ ба анҷом расонид [13]. Минбаъд низ қорҳои пажӯҳиши ҳешро дар ин замина идома дода, ҳамчун аввалин тасҳеҳкунанда бахше аз «Девон»-и Толиби Омулӣ ва муҳаққиқи аслии шеърӯ андешаи ин шоир дар Тоҷикистон эътироф гардид. Бахши дувуми фаъолияти ин муҳаққиқи соҳибноми тоҷик дар марҳилаи нави шинохти рӯзгору осори шоир, яъне даврони истиқлоли миллӣ марбут аст, ки баъдан дар ин маврид ихрои назар хоҳад шуд.

Бо итминон метавон гуфт, ки ин асари донишманди соҳибноми тоҷик дар замони Шӯравӣ таҳқиқи ягона роҷеъ ба зиндагиву осори Толиби Омулӣ ба шумор меравад. Аммо баррасиҳо дар бораи ин шоир бо ҳамин ба анҷом намерасад. Дар китобҳои умумии таърихи адабиёти тоҷик, ки барои тадрис ба донишгоҳҳои олии навишта шудаанд, дар ҷанд маврид аз Толиби Омулӣ ҳамчун пешкисватони сабки ҳиндӣ ном бурдаанд. Аз ҷумла, муаллифони китоби дарсии «Адабиёти тоҷик (асрҳои шонздаҳ то нӯздаҳ ва ибтидои асри бист) китоби дарсӣ барои донишгоҳҳои олии) Расул Ҳодизода, Усмон Каримов ва Садрӣ Саъдиев, ки соли 1988 ба ҷоп расидааст, дар ду маврид аз Толиби Омулӣ ёд кардаанд. Дар навбати аввал вақте суҳан аз пешгомони сабки ҳиндӣ меравад, чунин менависанд: «Дар нимаи дуҷуми асри XVII дар шеъри тоҷикӣ дигаргунӣ бузурги услубие падид омада, эҷодиёти бештари шоиронро фаро гирифт. Ин тағироти услубӣ шеър нахуст дар эҷодиёти як қатор суҳансароёни наваҷодии Эронӣ Хурӯсон ва Ҳиндустон ба вуҷуд омада буд. Асосгузори тарзи нави шеър дар Эронӣ Хурӯсон ва Ҳиндустон Нозими Ҳиротӣ, Соибӣ Табрэзӣ, Абутолибӣ Калими Кошонӣ, Толибӣ Омулӣ, Урфӣ Шерозӣ, Қосими Девонаи Нишопурӣ, Шавкати Бухорӣ, Носиралӣ Сарҳиндӣ ва ҷанде дигарон буданд. Ҳар яке ин шоирон сабки хосаи худро дошт, вале умумияти эҷодиёти онҳо дар наваҷодӣ ва тарзи тозаи суҳан буд. Ин ҳамон тарзи нави шеър аст, ки ҳоло дар адабиётшиносӣ шартан сабки «ҳиндӣ» номида мешавад. Вале пешинӣ, аз ҷумла Малехо онро «шеъри тарз», «тарзи нав» ва монанди инҳо таъбир кардаанд [16, с.137].

Мавриди дувум бошад, ҳангоми таҳлилу баррасии муҳаммасоти Сайиди Насафӣ, ки дар таҳаввули ин нави мутадовили шеърии айёми ҳеш нақши муассир дорад, дар қатори ҷанд тан аз суҳанварони дигар аз Толиби Омулӣ низ ҷун шоире ном бурдаанд, ки Сайидо бар ғазалҳои ӯ муҳаммас бастааст: «Сайидо бештар ба ғазалҳои устодони назм, монанди Ҳофиз, Ҷомӣ, Ҳилолӣ, Урфӣ, Назирӣ, Фигонӣ, Соиб, Калим, Толиб, Мушфиқӣ ва ғайра муҳаммас баста, дар баробари онҳо устоди забардасти суҳан будани худро нишон додааст» [16, с.153]. Ҳарчанд ин баррасиҳо ҷанбаи кулӣ доранд ва ба эҷодиёти Толиби Омулӣ баробар ба суҳанварони дигари аҳди мазкур ва сабки ҳиндӣ баҳо додаанд, вале дар асл ин нуктаро равшан месозанд, ки шоирони соҳибноми хавзаи адабии Фароруд аз шеъри Толиб бардоштҳои зиёде намуда, тахти таъсири ӯ қарор доштаанд. Бегумон ин мавзӯ баҳси як таҳқиқи ҷудогона аст, ки зимни баррасии истиқболи шоири соҳибноми сабки Ҳиндӣ Бедилӣ Дехлавӣ аз Толиб дар мақолае дигар аз нигорандаи ин суғур ба нукоте муайян, аз ҷумла ишороти эътирофи Шавкати Бухорӣ аз Толиби Омулӣ ҷун суҳанвари соҳибназар таъкид шудааст. Аз ҷумла, дар ин мақола, ки тахти унвони «Толиби Омулӣ ва Бедилӣ Дехлавӣ (Баррасии таъсири вежагиҳои ҳунарии шеъри Толиби Омулӣ бар сурудаҳои Бедилӣ Дехлавӣ)» дар маҷмуаи мақолоти нахустин ҳамоиши Толиби Омулӣ соли 1390 ба ҷоп расидааст, чунин омада: «Шухрати Толиби Омулӣ дар айёми зиндагаш на танҳо дар Эронӣ Ҳинд мунташир буд, балки шуарои Фароруд низ ӯро бо иродат ва бузургиву нусрат ва ҳатто мақоми устодӣ ёд кардаанд, ки ин амр ба шукуҳу нусраташ дар ин қаламрави адаби форсӣ ишорат мекунад. Шавкати Бухорӣ аз пешкисватони сабки ҳиндӣ дар Фарорудон ва аз ҳамасарони и шоир, ҷароғи таъбаширо равшан аз хоки Толиби Омулӣ медонад:

*Хост то равшан кунад Шавкат чароги табъро,
Равгани маънӣ зи хоки Толиб Омӯл кунед. [1986;146] [9]*

Ҳамин тавр, агарчӣ собикаи таҳқиқи зиндагӣ ва мероси адабии Толиби Омӯлӣ дар Тоҷикистон чандон тулонӣ ва зиёд нест, аммо аз ин пажӯҳишҳои анҷомёфта маълум мегардад, ки ӯ дар ҳавзаи Фароруд шуҳрати фаровон дошта ва ҳатто то ба мақоми устодӣ дар каламрави шеър аз ҷониби суҳанварони ин муҳити адабӣ эътироф гардидааст.

Давраи истиқлоли миллӣ барҳақ марҳилаи ҷадиди таҳқиқ, тасҳеҳ ва нашри мероси адабии Толиби Омӯлӣ эътироф мешавад, чун дар ин даврон ҳам таҳқиқ ва ҳам тасҳеҳу нашри осори ӯ равнақи ҷадид касб намуд. Ҷихати баёни муназзами афкор ва андешаҳо мабоҳиси аслии таҳқиқро даар ин бахш дар ду самт баррасӣ хоҳем кард.

1) Тасҳеҳ ва нашри осори Толиби Омӯлӣ ва зарурати таҳияи матни ҷадид ва комили «Девон»-и шоир;

2) Таҳқиқи мероси адабии Толиби Омӯлӣ ва тамоюлҳои он;

1. Тасҳеҳ ва нашри осори Толиби Омӯлӣ ва зарурати таҳияи матни ҷадид ва комили «Девон»-и шоир;

Ба назари мо, яке аз омилҳои аслии таҳаввули таҳқиқи вежагиҳои муҳталифи ашъори шоир низ, пеш аз ҳама, таваҷҷуҳ ба тасҳеҳу нашри мероси адабии шоир ба шумор меравад. Дар сароғози қори тасҳеҳу интишори ашъори суҳанвар боз ҳам донишманди соҳибноми кишвар Шохвалӣ Сайидҷаъфаров қарор дорад. Бо ибтиқори ӯ, дар соли 1993, аз авалин солҳои истиқлоли миллӣ дар Тоҷикистон «Мунтахаби ғазалиёт»- Толиби Омӯлӣ ба ҷоп расид, ки фарогири 268 ғазал ва 180 рубой мебошад [10]. Ҳарчанд ин матни комили «Девон»-и шоир намебошад, вале аҳамият ва арзиши китоби мазкур дар он зоҳир мешавад, ки бори аввал хонандаи тоҷикро бо намунаҳои мероси адабии Толиби Омӯлӣ ошно месозад. Ба маҷмуаи ғазалиёти мазкур Шохвалӣ Сайидҷаъфаров як муқаддимаи муфассале ҳам навишта, ки онро метавон чун як таҳқиқи ҷомеъ роҷеъ ба зиндагинома ва мероси адабии шоир унвон кард. Дар ин таҳқиқ чандин паҳлуҳои зиндагӣ ва эҷоди шоир, бавежа муҳимтарин мавзуоти сурудаҳои суҳанвар, ашъори ғиноӣ, муҳтасоти сабки ҳиндӣ баррасӣ шудаанд, ки пешгуфтори муаллифро ҳамчун таҷқиқи арзишманд ва нодир дар шинохти шеърӯ андешаи Толиб муаррифӣ мекунад. Афзун бар ин, ба як нуктаи муҳим метавон ишорат намуд, ки минбаъд бештари таҳқиқе, ки роҷеъ ба шеърӣ Толиби Омӯлӣ ба миён омад, асосан ба ҳамин маҷмуа таъя кардааст.

Нашри дувуми мунтахаби ашъори Толиби Омӯлӣ дар Тоҷикистон соли 2018 бо ибтиқори муҳаққиқ ва шоири тоҷик Алии Муҳаммадии Хуросонӣ дар силсилаи «Ахтарони адаб» мучаллади 36 сурат гирифт. Ин маҷмуа танҳо аз ғазалиёт таркиб ёфта, зеро унвони қуллии «Ҷаҳорбоғи ғазал» ҳамроҳ бо намунаҳои ғазалиёти се шоири дигари сабки ҳиндӣ-Калими Кошонӣ, Шавкати Бухорӣ ва Ғании Кашмирӣ дар як мучаллад ба ҷоп расидааст [17]. Маҷмуан, дафтари ғазалиёти Толиби Омӯлӣ аз 172 адад таркиб ёфтааст ва ба он Алии Муҳаммадии Хуросонӣ пешгуфтори кутӯхе дар ҳаҷми ҷаҳор сафҳа навишааст. Ҳарчанд дар муқаддимаи хеш муҳаққиқи мазкур таъкид мекунад, ки матни мазкур дар заминаи нусахи калами дар Маркази Мероси хаттии Академияи илмҳои Тоҷикистон маҳфузбуда таҳия шудааст, вале дақиқан ба нусахи мавриди истифода ишорат нашудааст. Дар асл дар ҳазинаи нусаҳои хаттии Маркази мероси хаттии Академияи миллии улуми Тоҷикистон нусае аз «Девон»-и Толиби Омӯлӣ маҳфуз аст, ки таҳти шумораи 3639 қарор гирифта, аз қасоид, ғазалҳо ва фардиёт таркиб ёфтааст. Нуса ба охириҳои қарни ҳаҷдаи милодӣ тааллуқ дошта, аз қотиби он ҳамчун Муллотиболдӣ ёд шудааст [8].

Дар қараёни таҳқиқи қиёсии ду нашри дар Тоҷикистон анҷомёфта маълум гардид, ки ҳарчанд бархе ғазалҳои дигар дар матни ҷопи дувум дида мешаванд, вале ба назар мерасад, ки асосан бо таъя бар нашри аввал таҳия гардидааст. Аз лиҳози шумора ҳам миқдори ғазалиёти нашри аввал наздики 100 адад бештар мебошад. Фузун бар ин, маълум гардид, ки ҳар ду нашр ҳам бар мабнои қуллии Толиби Омӯлӣ ҷопи Техрон дар тасҳеҳи Тоҳирӣ Шаҳоб таҳия шуда, ҳатто бархе ғалатҳои мавҷуд дар матни мазкур айнан ба ин ду нашр гузаштаанд. Бо он ки Алии Муҳаммадии Хуросонӣ бархе ғалатҳои ҳоси матни сирилликро ислоҳ намудааст, вале бештари онҳо боқӣ мондаанд. Маълум мешавад, ки ҳам таҳиягари матни «Қуллииёт» ва ҳам таҳиягарони ду матни тоҷикистонӣ аз нусаҳои хаттӣ дар сатҳи зарурӣ истифода накардаанд, зеро мурури бештар бар нусаҳои хаттӣ имконият медиҳад, ки иштибоҳоти мавҷуда ба осонӣ бартараф карда шуда, гунаҳои дурусти абёт дар асоси муқобила ва муқоиса барқарор гардад. Қуллииёт Толиби Омӯлӣ дар тасҳеҳи Тоҳирӣ Шаҳоб низ асосан дар заминаи як нусаи хаттӣ таҳия шудааст. Барои шаҳру баёни ин назарҳо бар чанд иштибоҳи мавҷуда дар ин нашрҳо рӯҷуъ

мешавад. Дар чараёни муқоиса мо аз чанд нусхаи хаттии китобхонаҳои Туркия ва Эрон истифода намудем.

Дар нашри аввали тоҷикистонӣ, таҳияи Шоҳвалӣ Саидҷаъфаров байти аввали ғазале, ки дар аввали матни мазкур қарор гирифтааст, ба ин сурат омада, ки ғалат аст:

*Ба имзо нуқта месанҷад намедонам забонаширо,
Худоё, ғайзи илҳоме, ки дарёбам баёнаширо.*

Яъне дар мисраи аввал ба ҷои вожаи «Имо» «имзо» сабт гардидааст. Шакли дурусти он дар хамаи нусхаҳои хаттии мавриди истифодаи мо ва нашри Тоҳирӣ Шаҳоб чунин омада:

Ба имо нуқта месанҷад намедонам забонаширо.

Вожаи «иммо» дар ин байт ба мантиқи сухан наздик аст, чун шоир таъкид мекунад, ки ба ишорат нуктасанҷӣ мекунад, вале ман забонаширо намефаҳмам.

Дар нашри Тоҳирӣ Шаҳоб ҳам дар ин ғазал ғалат дида мешавад. Масалан, байти охири ин ғазал дар матни мазкур ғалати вазнӣ мушоҳида мешавад, ки сабаби он ба шакли нодуруст омадани калимаи «гавҳар» дар шакли «гуҳар» мебошад:

*Набошад симу зар дархурди назми Толиб эй гардун,
Кам аз найсон най лабреси гуҳар (?) кун даҳонаширо [11, с.219].*

Ҷолиб аст, ки ҳарчанд матни аввали тоҷикистонӣ шояд дар асоси ҳамин нашр таҳия шудааст, вале ба назар мерасад, ки онро таҳиягар ислоҳ ва шакли саҳеҳи мисраи дувум чунин оварда:

Кам аз найсон най лабреси гавҳар кун даҳонаширо [10, с.16].

Дар нусхаи хаттии Китобхонаи донишгоҳи Истамбули Туркия мисраи дувум ба ин шакл омада:

Кам аз найсон най пур дурру гавҳар кун даҳонаширо. [баргаи 65]

Ин шакл ҳам қобили қабул аст ва дар асл саҳви мантиқиву вазнӣ надорад.

Дар ғазали дигаре аз Толиби Омулӣ байте мавҷуд аст, ки ҳам дар нашри Эрон ва ҳар ду нашри Тоҷикистон гунаи ғалат дорад. Дар матни таҳиянамудаи Тоҳирӣ Шаҳоб байт ин гуна омада, ки ҳатто сактаи вазнӣ дар он эҳсос мешавад:

*Чӣ аҷаб гар сари ангушт ба бозича занад,
Бар лаби пур хирад (?) кӯдаки гаҳвораи мо [11, с. 220].*

Дар ҳар ду нашри Тоҷикистон ба шакли зайл омада:

*Чӣ аҷаб гар сари ангушт ба бозича занад,
Бар лаби пурхирадаи (?) кӯдаки гаҳвораи мо [17, с.14].*

Ҳарчанд ин ҷо шакли хониш бар асоси тақозои вазн дуруст аст, аммо вожаи пурхирад маъние надорад.

Аммо дар ду нусхаи хаттии мавриди истифодаи мо, яке китобхонаи устод Саид Нафисӣ ва дигаре Донишгоҳи Истамбул шакли дурусти байт чунин омада:

*Чӣ аҷаб гар сари ангушт ба бозича занад,
Бар лаби пири хирад кӯдаки гаҳвораи мо [баргаи 86;]*

Байти охири ин ғазал ҳам зоҳиран дар шакли нодуруст омадааст:

*Кор аз ин турктабибон накушоёд Толиб,
Рав, Масеҳӣ биталаб, то ки кунад чораи мо [10, с.20].*

Техрон

*Кор аз ин турктабибон накушоёд Толиб,
Рав, Масеҳе биталаб, то ки кунад чораи мо [11, с.220].*

Байти мазкур дар нусхаи хаттии Китобхонаи Ризопошшои Туркия ба ин сурат омадааст, ки ба назари мо саҳеҳтар аст:

*Кор аз раг ба табибон накушоёд Толиб,
Рав, Масеҳе ба каф овар, ки кунад чораи мо. [Баргаи 69]*

Дар ғазали дигари Толиби Омулӣ байтест, ки он дар нашрҳои анҷомёфта ба шаклҳои зайл омадааст:

Нашри дувуми Тоҷикистон:

*Даст бар домони хуриедест моро, к-аз сафар,
Нест фориғ лаҳзае чун сайти оламгарди мо [17, с.10].*

Ин ғазал дар нашри аввали Тоҷикистон мавҷуд намебошад ва яке аз фарқиятҳои аслии ин ду ҷоп ҳам ҳамин аст.

Ҳангоми хониши ин байт дар матни таҳиянамудаи Тоҳирӣ Шаҳоб равшан гардид, ки ба эҳтимоли зиёд тасҳеҳкунандаи нашри дувуми Тоҷикистон ин ғазалро аз ҳамин нусха гирифтааст, чун ҳар ду яксон омадаанд:

*Даст бар домони хуршедест моро, к-аз сафар,
Нест фориғ лаҳзае чун сити оламгарди мо [11, с.223].*

Аммо дар чараёни муқоиса бо нусхаҳои дигар, аз ҷумла нусхаи Донишгоҳи Истамбули Туркия равшан гардид, ки дар он ба ин шакл омадааст:

*Даст бар домони хуршед аст моро, к-аз сафар,
Нест фориғ лаҳзае чун сайти оламгарди мо.*

Дар нусхаи хаттии маҳфуз дар китобхонаи Ризопошо бо шумораи 273 бошад, байти мазкур ба ин сурат омада:

*Даст бар домон занад хуршед, моро к-аз сафар
Нест фориғ лаҳзае чун сити оламгарди мо.*

Иштибоҳи асосӣ дар нашри Тоҳирӣ Шаҳоб таркиби «домони хуршедест», ки аз назари мантиқ ҳалал дорад, чун хуршед яктост ва дар сурати хуршедест хондан ғалати мантиқӣ ҳосил мешавад. Гунаи нусхаи дувуми мавриди истифодаи мо ҳам хеле ҷолиб аст, ки як шакли зебои дигари ин байтро манзур месозад.

Байти дигаре аз ин ғазал дар нашри эронии «Куллиёт»-и Толиб чунин омадааст:

*Эй ки зайти (?) чабҳаи ҳиндунаҷодон медиҳӣ,
Рӯйи чин дорӣ арақ, бистар зи ранги зарди мо [11, с.223].*

Ҳангоми муқоиса бо матни нусхаҳои хаттии мавриди истифодаи мо маълум гардид, ки шакли дигари он низ ба сурати зер мавҷуд аст:

*Эй ки зеби чабҳаи ҳиндунаҷодон медиҳӣ,
Рӯйи чин дорӣ арақ, бистар зи ранги зарди мо. [барғаи 67]*

Қобили таъкид аст, ки дар ин байт дар матни тасҳеҳкардаи Тоҳирӣ Шаҳоб ба ҷойи вожаи «зеб» «зайт» омада. Тасҳеҳкунандаи матни тоҷикистонии ғазалиёти шоир онро дар ҷопи анҷомдодаи худ ба шакли «зеб» овардаст. Ҳангоми тасҳеҳи матни ҷадидаи «Девон» ба эътибор гирифтани чунин фарқиятҳо, ки дар асл ҳар ду ҳам метавонад маънӣ дошта бошад, хеле муҳим аст ва омода намудани матни илмӣ-интиқодии шоир метавонад маҷмуи ин мушкилотро баргараф намояд.

Матншиносии татбиқии чанд байт дар заминаи муқоисаи чанд нусхаи хаттӣ ва нашрҳои Эронӣ Тоҷикистон ҳақ аз он аст, ки дар ҳамаи ин ҷопҳо нуқсу камбудихо ба ҷашм мерасанд. Мушкилоти аввал дар Тоҷикистон то кунун интишор наёфтани матни комили ҳадди ақал девони ғазалиёти шоир мебошад. Ниёз бар нашри ҷудоғонаи девони рубоӣ низ мавҷуд аст, чун теъдоди рубоӣҳои шоир низ ба 1000 адад наздик аст.

Бештар аз даҳ сол қабл дар ҳошияи баргузори нахустин ҷамоиши Толиби Омулӣ таъкид шуда буд, ки бар асоси фароҳамоварии нусахи хаттии «Девон»-и шоир аз саросари кишварҳои олам бояд матни илмӣ-интиқодии осори суҳанвар тасҳеҳ шавад. Ҳоло дақиқан наметавонем, ки ин кор анҷом ёфта ё не, вале нашри як мақолаи арзишманди Рухуллоҳ Аскарӣ ва Сайид Маҳдии Даштӣ, яке донишҷӯи давраи дуктуро ва дигар устодони забон ва адабиёти форсии донишгоҳи Козурон таҳти унвони «Зарурати тасҳеҳи дубораи Девони Толиби Омулӣ» [2] дар ҷаҳор сола пеш хеле аз мушкилоти матншиносии осори шоирро баргараф намуд, чун ин муҳаққиқон бар асоси дастрасӣ бар ҷордаҳ нусхаи хаттии девони Толиб аз китобхонаҳои Эрон хеле аз афтодагиҳо ва ғалатхониҳои «Куллиёт»-и шоирро дуруст ва ҳамин заруратро таъкид доштаанд. Фикр мекунам, ки бояд дар заминаи ба роҳ мондани ҳамкориҳои судманд миёни кишварҳои Эронӣ Ҳинд, Тоҷикистону Афғонистон бояд матни комил ва ҷадидаи Куллиёти Толиби Омулӣ дар асоси фароҳам овардани нусхаҳои муътабар аз ҳар кишвар тасҳеҳ ва нашр шавад.

2. Таҳқиқи мероси адабии Толиби Омулӣ ва тамоюлҳои он; Тавре таъкид гардид, дар баробари тасҳеҳи нашри осори Толиби Омулӣ дар замони истиқлоли миллӣ кори пажушиҳои мероси адабии шоир тарҳу чараёни тоза касб намуд. Албатта, дар сарғаи ин марҳилаи нави таҳқиқ низ донишманди зиндаёд Шохвалӣ Саидҷаъфаров қарор доранд, ки бо иншои пешгуфтори ҷомеъ ба китоби ғазалиёти Толиби Омулӣ давраи нави толибшиносиро дар Тоҷикистон бунёд ниҳоданд. Баъдан, ба нашри дувуми маҷмуаи ғазалиёти Толиби Омулӣ пажушишгари тоҷик Алиӣ Муҳаммадии Хуросонӣ низ пешгуфтори бо номи «Булбули Омул» навишт, ки ҳарчанд назар ба навиштаи Шохвалӣ Саидҷаъфаров хеле муҳтасар аст, аммо як таҳқиқи қобили мулоҳизае мебошад ва тавассути он муҳимтарин ҷузъиёти зиндагонӣ ва вежагиҳои осори шоир муаррифӣ шудаанд.

3. Бо таваҷҷуҳ ба чанд пажӯҳишҳои ҷудоғонае, ки роҷеъ ба зиндагӣ ва осори Толиби Омулӣ дар Тоҷикистон ба анҷом расидаанд, метавон тамоюлҳои аслии таҳқиқиро дар ин арса дар се бахш баррасӣ намуд.

1) Таҳқиқот дар ҷанбаҳои ҳунари, сабқшиносӣ ва мавзӯии осори Толиби Омулӣ

2) Таъсири шеър ва андешаи Толиб бо шоирони баъд аз худ, бавежа суҳанварони ҳавзаҳои адабии Ҳинд ва Фароруд:

3) Баррасии забоншиносии ашъори Толиб

Дар қисмати аввали таҳқиқот дар навбати аввал метавон ба як нуқта ишорат намуд, ки дар шинохти вежаҳои сабқии ашъори Толиб аз ҷониби Эмомалӣ Раҳмон таваҷҷуҳи вежа зоҳир шудааст. Дар муҷаллади дуҷуми китоби Раиси Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки таҳти унвони «Забони миллат- ҳастии миллат» ба қалам омадааст, дар бахши марбут ба сабқи ҳиндӣ мақолае ҷудоғона дар чанд сафҳа ба Толиби Омулӣ ихтисос дода ёфтааст. Дар ин мақола дар баробари зикри муҳтасари шарҳи ҳоли шоир муҳимтарин вежаҳои сабқи суҳанварии ӯ ба риштаи таҳқиқ қашида шудаанд. Аз ҷумла, дар иртибот ба вежаҳои сабқи ҳиндӣ дар ашъори Толиб чунин изҳори назар шудааст: «Яке аз хусусиятҳои асосии сабқи ҳиндӣ парвози баланди ҳаёл, тасвири аз воқеият дур ва истиороти пӯшида мебошад. Чунончи, дар ин порчаҳои шеърии Толиби Омулӣ ифодаи тасвири «ба чашми рӯзгор палос будани парниёни мо», «селои ғам», «силсилаи коинот» ва ғайраҳо аз ҳамин қабиланд:

*Парниёни мо палос ояд ба чашми рӯзгор,
Даҳр агар биност, нобинои модарзод кист?*

***

*Селои ғам, ки силсилаи коинотро,
Аз сар гузашта, раҳиши маро то рикоб нест... [12, с.127]*

Таваҷҷуҳи вежаи роҳбарии олии кишвари Тоҷикистон ба эҷодиёти Толиби Омулӣ бори дигар аз маҳбубияти шоир дар миёни мардуми кишвар паём мерасонанд ва зикри ибораҳои «шоири тоҷик» «забони тоҷикӣ» барҳақ дар ин мақола аз он дарак медиҳад, ки ба таъбири Пешвои миллати тоҷикон ва муаллифи китоби «Забони миллат- ҳастии миллат» «ӯ (яъне Толиби Омулӣ- Н.Н.) кӯшидааст, ки эҷодиёташ ба забони содаи тоҷикӣ наздик бошад» [12, с.128].

Фарзанди муҳаққиқи соҳибноми тоҷик Шоҳвалӣ Саидҷаъфаров Озод Саидҷаъфаров дар идомаи роҳи падари хеш иқдомҳои дар таҳқиқи мероси адабии Толиби Омулӣ ба зухур расонид. Ҳарчанд ӯ китобе ҷудоғона роҷеъ ба ин намоёндаи барҷастаи сабқи ҳиндӣ ба қалам наовардааст, лекин дар ду асари арзишмандаш, ки яке ба таҳқиқи зиндагӣ ва мероси адабии Калими Кошонӣ ва дигаре Соиби Табрэзӣ ихтисос ёфтаанд [14, с.15], дар мавриди зарурӣ ба эҷодиёти Толиб ҳам рӯҷуъ намуда, аз ҷумла равиши хосашро дар ғазалсароии сабқи ҳиндӣ дар китоби «Калими Кошонӣ ва ашъори ғиноии ӯ» таъкид доштааст: «Ҳамзамони Калим ҳар яке дар ғазалсароӣ равише махсус доранд. Агар Урфӣ дар рушди нуқоти фалсафӣ, Назирӣ дар тағаззул, Толиби Омулӣ дар овардани истиороти шӯҳ, Ваҳшӣ ва Майлӣ дар муомилабандӣ даст дошта бошанд, Калим дар мазмунбандӣ ва маъниофаринӣ маҳорати бузурге дорад» [14, с.133]. Ҳамзамон, дар ҳамин асари хеш чанд мавриди дигар бо тақя бар андешаҳои Шиблии Нуъмонӣ, Ҳасан Ҳусайнӣ ва дигарон ба ҷойгоҳи вежаи шоир дар қасидасароӣ, такмили истиорот ва ҳамзамон аз пешгомони сабқи ҳиндӣ будани ӯ ишораҳо кардаву мулоҳизоти судманд баён доштааст, ки воқеан дар шинохти шеъри Толиби Омулӣ ҳойизи арзиш ва аҳамияти муҳим мебошанд.

Дар мавриди таъсири шеър ва андешаи Толиби Омулӣ ба шоирони баъд аз худ бошад солҳо қабл як мақолаи муаллифи ин нигошта дар маҷмуаи мақолоти нахустин ҳамоиши байналмилалӣ Толиби Омулӣ дар соли 1390 ба зер унвони «Толиби Омулӣ ва Бедил Дехлавӣ» ба ҷоп расида буд. Баъдан, ин пажӯҳиш такмили бештар пайдо намуда, фасле аз китоби нигорандаро ба вучуд овард, ки зер унвони «Поэтикаи ғазалиёти Мирзо Абдулқодири Бедил» дар соли 2020 ба ҷоп расид.

Дар риштаи забоншиносии осори Толиби Омулӣ бошад соли 2022 як рисолаи дуктуро зер унвони «Вижаҳои луғавӣи ғазалиёти Толиби Омулӣ» аз ҷониби забоншиноси тоҷик Абдуев Эмом таълиф ва ба дифоъ расид, ки дар он масоиле чун таносуби маъноии вожагон, сермаъноии калимот, муродифоти луғавӣ, корбурди тазод ва таҷнис, корбурди истилоҳоти ифодакунандаи номи ҳайвонот ва рустаниҳо, номҳои ҷуғрофӣ ва амсоли ин дар ғазалиёти Толиби Омулӣ таҳқиқ шудаанд [1]. Фузун бар ин ки рисолаи мазкур дар 185 сафҳа омода

шудааст, муаллифи он Абдуев Имом чандин мақолаи дигар доир ба вежагиҳои забони ашъори шоир низ ба қалам овардаву дар маҷаллаҳои илмӣ кишвар ба нашр расонидааст.

Натиҷа: Бо он ки дар Тоҷикистон масъалаи тасҳеҳ ва нашру таҳқиқи мероси Толиби Омулӣ тамоюлҳои тоза пайдо мекунад, вале ба назар мерасад, ки ҳанӯз ниёзҳои бештар дар баррасии амиқи зиндагӣ ва рӯзгори ин суҳанвар мавҷуд аст. Бавежа, самти матншиносӣ ва тасҳеҳу наشري ҷадиди «Девон»-и шоир бар асоси нусхаҳои мавҷуд дар китобхонаҳои Осиеи Миёна ва баёзҳое, ки ашъори суҳанвар шомили онҳо шудааст, хеле муҳим ва зарурист, чун барои анҷоми ин кори судманд имконият фароҳам аст. Аз назари дигар, дар сатҳи лозим ҷараён нагирифтани таҳқиқи ҷанбаҳои дигари ашъори шоир, пеш аз ҳама, ба мавҷуд набудани наشري комили осори адиб дар Тоҷикистон марбут аст. Ҳоло дар ин замина корҳои муқаддамотӣ оғоз шудаанд ва мо боварии комил дорем, ки дар ҳамкорӣ бо толибпаҷӯхон дар оянда ҳам дар Эрон ва ҳам Тоҷикистон матни ҷадид ва илмӣ-интиқодии «Девон»-и мукаммали Толиби Омулӣ ё ба таъбири дигар «Куллийт»-и осори вай нашр хоҳад шуд.

АДАБИЁТ:

1. Абдуев, Эмом. Вежагиҳои луғавӣи ғазалиёти Толиби Омул. Душанбе: 2022.- 185 с.
2. Аскарӣ, Рухуллоҳ, Даштӣ, Сайид Маҳдӣ. Зарурати тасҳеҳи дубораи ғазалиёти Толиби Омулӣ. /Фаслномаи матншиносии адаби форсӣ, соли панҷоҳу шашум, давраи ҷадиди соли дувоздаҳум, шумораи дувум. Тобистони соли 1399. Саҳ.95-114.
3. Шавкати Бухорӣ. Нури аср. Бо эҳтимоми Амрияздон Алимардонов, Ҷобулко Додалишоев.Асғар Ҷонфидо. – Душанбе:Ирфон, 1986.
4. Девони Толиби Омулӣ. Абдуллоҳ ибни Муҳаммад. Дастнависи шумораи 344 китобхонаи донишгоҳи Истамбул. Шикастаи насталиқ. Котиб Ҳоҷӣ Мустафо ибни Муллорамазони Бағдодӣ. Китобат Душанбе 6 шавволи 1074 х.к. 144 г. 21 с.
5. Девони Толиби Омулӣ. Абдуллоҳ ибни Муҳаммад. Дастнависи шумораи 988 китобхонаи донишгоҳи Истамбул. Насталиқ. Котиб Соҳиб Ҳасан. Китобат Душанбе 1055 х.к. 208 г. 15 с.
6. Девони Толиби Омулӣ. Дастнависи шумораи 1275 китобхонаи Рошид Афандӣ. Насталиқ. Бе ко, Бе то. Мутаҳаммили қарни 12 х.к.. 199 г. 19 с.
7. Девони Толиби Омулӣ. Нусхаи китобхонаи Саид Нафисӣ бо шумораи 391 ва китобхонаи Донишгоҳи Техрон бо шумораи 6033.
8. Девони Толиби Омулӣ. Нусхаи хаттии маҳфуз дар Маркази мероси хаттии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон бо шумораи 3639.
9. Маҷмуаи мақолоти нахустин ҷамоиши Толиби Омулӣ. Вироиши Ҳусайн Ҳасани Пуролоштӣ. – Омул, 1390.
- 10.Омулӣ, Толиб. Ғазалиёт. Ба кӯшиши Шоҳвалӣ Саидҷаъфаров. – Душанбе: Адиб, 1993.
- 11.Омулӣ, Толиб. Куллийт. Бо эҳтимоми, тасҳеҳ ва таҳшияи Тоҳирӣ Шаҳоб. Техрон: китобхонаи Саной, 1349, 1220 с.
- 12.Раҳмон, Эмомалӣ. Забони миллат- ҳастии миллат. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020.- 432 с.
- 13.Саидҷаъфаров Шовалӣ.Рӯзгор ва осори Толиби Омулӣ. Фишурдаи рисола барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филологӣ, . – Душанбе: 1977. 20 с. (бо забони русӣ)
- 14.Саидҷаъфаров? Озод. Калими Кошонӣ ва ашъори ғиноии ӯ. – Душанбе, «Адиб», 2012, 184 с.
- 15.Саидҷаъфаров Озод. Соиби Табрэзӣ ва вусъати мазмун дар ғазал. – Душанбе: Матбааи донишгоҳи молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 2020.- 250 с.
- 16.Ҳодизода? Расул, Каримов Усмон, Саъдиев Садрӣ. «Адабиёти тоҷик (асрҳои шонздаҳ то нӯздаҳ ва ибтидои асри бист) китоби дарсӣ барои донишгоҳҳои олии). Душанбе: Адиб, 1988.
- 17.Чаҳорбоғи ғазал. Таҳияву тавдвини матн бо муқаддимаву луғот ва тавзеҳоти Алии Муҳаммадии Хуросонӣ.- Душанбе: Адиб, 2018.- 480 с.

REFERENCES:

1. Abduev, Emom. Lexical features of the ghazals of Tolib Omul. Dushanbe: 2022.- 185 p.
2. Askari, Ruhullo, Dashti, Sayid Mahdi. The need for a second revision of the ghazals of Tolib Omul. / Textual criticism of Persian literature, fifty-sixth year, new period of the twelfth year, second issue. Summer 1399. P.95-114.
3. Shavkat Bukharai. Nuri asr. With respect to Amriyazdon Alimardonov, Jobulko Dodalishoev. Asghar Jonfido. – Dushanbe: Irfan, 1986.

4. Diwan of Tolib Omul. Abdullah ibn Muhammad. Manuscript number 344 of the Istanbul University Library. Nastaliq fragment. Secretary Haji Mustafa ibn Mullaramazani Baghdadi. Dushanbe Library 6 Shawwal 1074 AH 144 g. 21 p.
5. Diwan of Tolib Amuli. Abdullah ibn Muhammad. Manuscript number 988, Istanbul University Library. Nastaliq. Secretary Sahib Hasan. Dushanbe Library 1055 AH 208 g. 15 p.
6. Diwan of Tolib Amuli. Manuscript number 1275, Rashid Efandi Library. Nastaliq. Be ko, Be ta. Mutahammali of the 12th century AH 199 g. 19 p.
7. Diwan of Tolib Amuli. Copy of the Said Nafisi Library with number 391 and the Tehran University Library with number 6033.
8. Diwan of Tolib Amuli. Manuscript preserved in the Center for Manuscript Heritage of the National Academy of Sciences of Tajikistan under number 3639.
9. Collection of articles of the first conference of Tolib Omuli. Edited by Huseyn Hasani Puroloshti. – Omul, 1390.
10. Omuli, Tolib. Ghazaliyat. With the efforts of Shohvali Saidjafarov. – Dushanbe: Adib, 1993.
11. Omuli. Tolib. Complete collection. With the approval, correction and annotation of Tohiri Shahob. Tehran: Sanoi Library, 1349, 1220 p.
12. Rahmon, Emomali. Language of the nation - the essence of the nation. – Dushanbe: Modern Publishing House, 2020.- 432 p.
13. Saidjafarov Shoali. Life and works of Tolib Omuli. Abstract of the thesis for the degree of candidate of philological sciences, . – Dushanbe: 1977.- 20 p. (in Russian)
14. Saidjafarov, Ozod. Kalimi Koshani and his poetic verses. – Dushanbe, “Adib”, 2012.-184 p.
15. Saidjafarov, Ozod. Soibi Tabrezi and the expansion of content in ghazal. – Dushanbe: Printing house of the University of Finance and Economics of Tajikistan, 2020.- 250 p.
16. Khodizoda, Rasul, Karimov Usmon, Saadiyev Sadri. “Tajik literature (sixteenth to nineteenth centuries and the beginning of the twentieth century) textbook for higher education institutions). Dushanbe: Adib, 1988.
17. Chahorboghi ghazal. Preparation and editing of the text with an introduction, dictionary and explanations by Ali Muhammadi Khorasani. - Dushanbe: Adib, 2018. - 480 p.